

A magyarországi szlovákok története a betelepüléstől a polgári fejlődésig

A Felvidék története XVI-XVII. századi rajza

A szlovákságot a XVII-XVIII. század fordulóján kibontakozott nagyarányú dél-délkeleti irányú vándorlás sodorta magával. A török kiűzését követően, az akkori Magyarország elnéptelenedett középső és déli részén telepedtek le. A Felvidékről kiindult szlovák telepések észak felől haladva a Dél-Alföld felé, szétszóródva, több kisebb-nagyobb nyelvi szigetet alkotva telepedtek le. A mai Szlovákia területéről az Alföldre induló szlovák jobbágyság zömét már a XVI. század második felének háborús eseményei kiszakították szülőföldjükről, eredeti lakóhelyükről. A tömeges Alföldre vándorlás történelmi gyökerei ezért e századra nyúlnak vissza.

A jobbágylakosság vagy a királyi Magyarország belseje felé vagy a szomszéd országokba, tartományokba (Ausztria, Morva-vidék, Lengyelország, vagy a Török Birodalom területére) menekült a kettős adózású területekről. Amíg itt, az úgynevezett Hódoltságban folyton csökkent a lélekszám a háborúk, a járványok, az elhurcolás vagy elvándorlás nyomán, addig Észak-, Közép- és Nyugat-Szlovákia egyes területein, ahol kedvező volt a természetes népszaporulat, illetve jelentősebb számban összpontosult a lakosság, a relatív túlnépesedés jelei mutatkoztak. A XVI. század végén és a XVII. század elején innen költözött a török-magyar határvidék lakatlan területeire az új telepések elszánt csoportja.

A Morva-tartományban menedéket keresők dolgát megkönnyítette az a tény, hogy jó néhány magyar főúri család szerzett birtokot odaát (pl. a Nyári, Szapolyai, Thurzó, Podmaniczky és más földesúri família). A létbizonytalanság, a megnövekedett feudális terhek miatt gyakran szöktek a jobbágyság főleg Nyitra és Trencsén, de délebbi megyékből is, Kelet-Morva területre a jobb megélhetés reményében. A Nyitra megyei menekülők főleg a vármegye déli részéről a portyázóknak, a hadak vonulásának leginkább kitett helyekről menekültek el. Lehangelő képet nyújtott a többi, a Felvidék déli és középső részén elterülő vármegye az összeírások tükrében. Hont megyében 1542-ben 2278 porta, 1545-ben 2023, 1616-ban már csak 412, 1648-ban 158, 1683-ban pedig mindössze 135 adózó porta került összeírásra. Nógrádban 1647-ben 249 10/16, 1696-ban 25 11/16 portát írtak össze. Bars megyében, ahol a töröknek adózó portákat is összeírták, 1610-ben 576 1/2, 1626-ban 146

szabad és 131 1/2 hódolt, 1636-ban pedig már csak 176 1/2 hódolt portát írhattak össze. A legtöbb jobbágy az ismétlődő harcok, portyák elől menekülve hagyta el telkét, gyakran már azért, hogy pusztta életét mentse. Eleinte csak szétfutottak, s a harcok elültével visszatértek. Később a szaporodó hadjáratok nyomán a lakosság véglegesen elhagyta faluját. A Gömör megyei murányi uradalom 1559-ben készült adóösszeírása szomorú mementója a török „szomszédságnak”. A török jelenléte ekkorra már Gömör megye északi részén is állandósult, ami a murányi uradalom pusztítását jelentette. A nekik hódolt Nyizsná faluban például 1559-ben csak 4 jobbágycsaládot írtak össze a korábbi 45-tel szemben. A szintén hódolt Dlhá Lukán 1559-re 5 maradt a korábban nyilvántartott 26 jobbágycsaládból. Jolsva és Sivette lakói a töröktől való féltükben odahagyták földjeiket. A Gömör megyei Wesselényi-birtokon 1651/1652-ben összeírták a „szökött és az háborúságban elbujdosott jobbágyság”-at. Eszerint a jobbágyság útja északnyugat (Gyetva – Zólyom megye), kelet-délkelet (Abaúj, Borsod, Zemplén, Heves megye), illetve dél (Nógrád, illetve a mai Hajdú-Bihar megye) felé vezetett. Voltak, akik megyén belül a hegyekben húzódtak meg. A fent említett szökevény jobbágyság a Wesselényi-féle összeesküvést követő birtokelkobzások, illetve a XVII. századvégi felvidéki birtokok bérbeadása következményeként hagyták el földjüket, házukat. Az új földesúr, aki nem lévén rendszerint végleges birtokos, félretéve az addigi megállapodásokat, új, megemelt adó- és robbottételekkel igyekezett minél rövidebb idő alatt a legtöbb hasznot beszédni jobbágyságitól.

Egy e század második feléből származó összeírás rögzítette a török befolyás, a hódoltság nagyságát, északi határát Zólyom vármegyében, melynek középső kerületeinek zöme (a zólyomi és dobronyai kerület 85%-a, a véglesi kerület 100%-a) hódolt a töröknek, míg az északabbra fekvő besztercebányai kerületből csak néhány település. A behódolni nem akaró falvakat elretentő példaként végigdúlták a portyázó törökök. *Pápezs Mihály, Bars vármegye szolgabírája egy ilyen büntető portya szomorú mérlegét vonja meg 1637-ben: „....Bossányi Mihály Uram, s az több Bossányi familia falujából, Nagy Ugróczról négy embert; Kolicsnáról hét embert vittek el, s az csorda pásztort levágták. Az Elephanti Szent János Barátok falujából Velika Polliaról vittek el tizennyolc embert.*

A szerző, Gombos János a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetének tudományos munkatársa volt, 1981-ben szerzett diplomát az ELTE Bölcsészettudományi Karán történelem-szlovák szakból. „A dél-alföldi szlovákság története a források tükrében” címmel egy öt kötetesre tervezett – a XVIII. századtól a rendszerváltásig tartó – forráskiadványon dolgozott. 11 éve hunyt el.

Az Esztergányi Érsek ő Nagysága falujából Beczencserről kilenc embert és tizediket által lőtték. Az Esztergányi káptalan falujából Orowniczáról vittek el huszonegy embert.” A háborús pusztítás nyomai fellelhetők a Felvidék nyugati megyéiben is. Erről árulkodik a Forgách család Nyitra megyei birtokainak 1680. évi összeírása is. E szerint „Kaplaton eleintén volt jobbágy 20, sellér 20; mastan pedig kik lovakkal szolgálnak, freten vágnak.” A jobbágylakosság sanyargatásában, ha lehet, a későbbi „felszabadítók”, a német és idegen zsoldosok még jobban kivették részüket, mint a török, ami némileg magyarázza az említett gömörieknek a török területre való szökését. Bezegh György tiszttartónak Zólyomban, 1680 augusztusában kelt levelében, amelyet földesurának, Koháry Istvánnak írt, a „felszabadítókkal” kapcsolatos félelem és aggodás fogalmazódik meg: „...nem tudok mit tennem az Németek miatt, egy fertály óráig való nyugodalmam nincs reánk jüne Karaffa is magha Regimentivel a kiknek magok visellését meg fogja az szegénységét emlegetni, Radovánban vagyon még Isten tudgya csak mit akarnál: és melly fölé mennék...”

A török kiűzését követően, 1720-ban készült Árva megyei összeírásban még nyomát lelhetjük az etnikumok keveredésének egy településen belül. Alsó Kubinban például a Sztraka családnév viselője szlovák, a Lupulari román, a Jancsi pedig magyar eredetet sejtet. A földesurak azoktól a jobbágyaiktól, akiktől valamilyen oknál fogva nem remélhettek adót, illetve robotteljesítést, ugyanúgy ajándékot vártak el (bárányt, juhsajtot stb.), mint a valachoktól. Ezzel saját maguk is elősegítették a keveredést „valach” és „nem valach” között. A XVI-XVII. század fordulójára a „ius valachale”-ra alapozott letelepedési hullám elülőben volt. Ebben a korszakban főleg a menekülő szlovák és részben az ukrán-ruszin, illetve lengyel népesség települt valachjogú falvakba. Miután ezen települések jobbágylakosainak száma megnőtt, ugyanakkor a legelőterület nem növekedett, ezért a helyi lakosság fő megélhetési forrása lassan nem az állattenyésztés, hanem a földművelés lett. A váltás fokozatosan ment végbe. Az egyes faluközösségek a XVII. században az állattenyésztés mellett erdőt irtottak, hegyi legelőt törtek fel, és az irtványföldön földművelésbe fogtak, kihasználva a lehetőséget, amit a frissen feltört föld néhány évi adómentessége, valamint a földesúrtól való lazább függés jelentett. A tizedmentesség megnövelte a leteleplők vállalkozó kedvét. Közülük sokan vágóállat-tenyésztésbe, majd kereskedésbe fogtak, hogy a szerzett pénzt megforgassák. Az irtványtelepülések eleinte csak átmeneti szállások voltak, és az a szándék hívta őket életre, hogy az anyatelepülés lakói minél jobban kihasználhassák a félreeső irtványföldet. Közép- és Nyugat-Szlovákia hegyvidéki területein – némileg az alföldi tanyákhoz hasonlóan – átmeneti hajlékok és gazdasági épületek emelkedtek. Tulajdonosaik együtt laktak ott igavonó állataikkal a mezei munkák idején. Velük művelték földjeiket és legeltették őket a környező erdőkben, irtásokon. Irtványtelepülések hosszú láncolata jött létre ily módon Közép- és Nyugat-Szlovákiában, rátelepülve a valachok irtványföldjeire. Az irtványföldes kolonizáció résztvevői Nyugat- és Közép-Szlovákiában első-

sorban a helybeli, illetve a Felső-Vág mente és Garamente lakói, valamint kisebb mértékben azon szökevények csoportja, akik ide menekültek Nyitra és Zólyom megye déli területeiről. Az idő múlásával, ahogy az alföldi tanyák esetében is történt, az időszakos irtványtelepülések állandó gazdaságok alapjaivá váltak. Az irtványföldek tartós megülésére olyan külső körülmények is serkentették a megteleplődőket, mint amilyen az anyatelepülések túlnépesedése, a földek alacsony termőképessége, a hadak vonulása, a járványok stb. A XVII. és XVIII. század folyamán a Felvidéken az irtványtelepüléseknek számos jellegzetes területe alakult ki. Szlovákia nyugati részének irtványos területei a Fehér-Kárpátokban terültek el, magukban foglalva a miavai hegyvidéket, valamint a Kis- és Fehér-Kárpátok előhegyeit. A közép-szlovákiai irtványtelepülés-terület a Tribecs, az Inovec és a Vtácsnik hegyvidék hegyein, a Bars megyei Új Bánya, Aranyos Marót, Oszlány és Zsarnóca települések által határolt területen feküdt. A gyetvai „irtványos föld” a XVII. század második felében kezdett benépesülni. Területe a Hont megyei Korponától a Zólyom megyei Tót-Pelsőcön és Gyetván keresztül a Szlovák-Érchegység nyugati részéig, a Gömör és Zólyom vármegye határvidékéig terjedt ki. A valach- és az irtványtelepülések kedvező jogállásának (szlovákul ‚lehota’) emléke maradt fenn ezen a területen, Közép-Szlovákia középső, északi, valamint Nyugat-Szlovákia északnyugati részét magába foglaló országrészben keletkezett olyan települések nevében, mint Petri-Lehota, Cserni Lehota, Cselko-Lehota, Plébáni-Lehota stb. Jogi terminusként is fennmaradt a szó a XVIII. század első felének adóösszeírásaiban, ahol az adózó jogállását, illetve „lehotájának”, adókedvezményének idejét is feltüntetik.

A körülményekhez való alkalmazkodás újabb lehetőségét a nagycsalád intézménye hordozta magában. Ennek kebelén belül a megnövsülő jobbágyfiak gyakran választják az „egy kenyérre állás” kínálta előnyöket. Nem vesznek fel új telket, bár lehetne rá mód, hanem apjukkal, testvéreikkel, nagyszüleikkel közös háztartásban élnek, s csak egy porta után fizetnek közösen adót. Az adott telken együtt élt több nemzedék együttes erővel könnyebben teljesítette a telek után járó adót és robotkötelezettséget. Amíg a család munkabíró tagjainak egyik része földet művelt, addig a másik rész egyéb jövedelemforrás után nézhetett. A nagycsaládból váltak ki és oda tértek vissza a megélhetésüket idénymunkával keresők is.

A XVII. századtól kezdve az „egy kenyérre állás” a földesúrnak járó adó és egyéb szolgáltatások kikezülésének egyfajta módszerévé vált, de gyakran választották a jobbágyok a szökést is, hogy reménytelen helyzetükben szabadulhassanak. A jobbágyszökések, a nagyarányú migrációk szinte megszakítás nélküli folyamata a XVI. század második felétől vette kezdetét. A szökések ekkor indult első, kezdeti szakaszától a török kor végéig – mivel a három részre szakadt országban nem volt erő, amely megvédhette volna a parasztot – az állandó fegyveres zaklatások elől mind északabbra, előbb Zólyom, majd Liptó, Árva, Túróc

és Trencsén vármegyékben, valamint Lengyelországban, északnyugaton a Morva tartományban, valamint kelet-északkeleten a Partiumban, illetve Erdélyben kerestek menedéket. A jobbágyság 1514, a Dózsa-féle parasztfelkelés óta jogállása, helyzete javítására először jutott komolyabb lehetőséghez az elvándorlással. A helyzetet ehhez paradox módon a török hódítás, a háborúk teremtették meg. A menekülő, „urát veszített” jobbágy félreeső irtványterületen vagy nagyobb város falai között keresett menedéket, ahol származása, eredeti jogállása elhomályosulván, az évtizedek múlásával szabadmenetelűvé vált. Minél messzebb sikerült a jobbágnak eredeti földesurától eltávolodnia időben és térben, annál inkább sikerülhetett neki ellepleznie korábbi jogállását, származását. A XVIII. század második felére a szökések nyomán olyannyira összekeveredett a lakosság, hogy a török kiűzését követően készült Árva, illetve Liptó megyei összeírásokban egy adott településen számos vidékről összefutott és több nemzetiségű jövevényt találunk. Az árvai Pekelnyíken például együtt élt a magyar *Otromba* Ádám a szlovák *Ondrasovy* Tamással, *Szlis* Pállal és *Borovka* Ádámmal. Vazsecben (Liptó) is így volt ez, ahol a magyar *Ferenc* Mihály mellett olyan nevéek is laktak, mint *Rusznák* Fedor (valószínűleg, ruszin származású), *Polyák* Mátyás (minden bizonnyal lengyel), *Vychodnian* András (feltételezhetően Kelet-Szlovákiából) és *Oravec* András árvai származású. A menekülő jobbágyok az új helyen idegen nyelvű, illetve nyelvjárású területen többségében csak addig maradtak, amíg lehetőség nem nyílt a visszatérésre. Ez azonban gyakorta csak több emberöltő múltán jött el. A jövevény esetében, aki más nyelvjárásban, (gyakran) más nyelven beszélt, másképpen öltözött, mások voltak a szokásai, mint környezetének, az őslakosok megkülönböztetésül, mintegy jövevény voltát hangsúlyozva, új nevet ragasztottak a meglévő mellé. Mindezen külső-belső jegyek, a származási hely, röviden a másság szülték az olyan családneveket az említett megyékben, mint a *Gyermek*, *Vdovec* (özvegy), *Perlik* (Gyöngyöcske), *Ogurek* (Uborka), *Chochlács* (Bóbitás, Kontyos), *Lokcsan* (Lokcsai), *Maskara*, *Supala* (Vándor, Csavargó), valamint a *Mestyán* (Polgár, Városlakó). Az új családnév, amely később kiszorította az eredetit, gyakorta helynévből, nevezetesen annak a településnek a nevéből született, ahonnan a viselője északra szökött a létbizonytalanság elől. A Felvidék északi megyéi: Árva, Liptó a XVII. század második felére túlnépesedtek. A sovány, kevéske művelt föld nem volt képes eltartani a megnövekedett lélekszámot. A föld népe a távol eső hegyvidéki, erdős területen újabb irtványföldeket fogott művelés alá, illetve a nagyobb településekbe, erősebb várak környékén összpontosult a háború, a fosztogató katonák, a kettős adózás terhe elől. Az így elrejtőzött, zömében szlovák etnikumú népesség nyugodtabb körülmények között megerősödött, szemben a Felvidék déli megyéinek, illetve a sík vidéknek sokat sanyargatott magyar lakosságával. E „békésebb” körülmények is magyarázzák a szlovákság XVIII. századi térnyerését, gyarapodását, amely alapja lett az Alföldre, Tótkomlóra

vándorlásnak is. A XVII. század harmincas-negyvenes éveitől kezdve a jobbágyvándorlás addigi észak-északnyugati, illetve északkeleti iránya kiegészül a délivel. A Felvidék menekültekkel túlnépesedett területein élő, megélhetési gondokkal küzdő, az egyre növekvő adó- és robotterhektől szabadulni igyekvő jobbágyok közül sokan hallgattak a török kedvezményekkel kecsegtető hívó szavára, és telepedtek le az Alföld északi peremén. Ők azonban csak egy-két évtizedig maradtak török területen, főleg állattenyésztéssel foglalkozva. Sokan mentek a határ menti területen élők közül török területre alkalmi munkát keresve, mintegy előképeként a XVIII. századi Dél-Alföldre vándorlásnak. Erről írt *Jánoky* Zsigmond is *Koháry* Istvánhoz címzett levelében: „*Rimas Zombaton alól való faluk járnak hallom igen most le lopva s Zekerekkel Mátrán által.*” A XVII. század utolsó évtizedének felszabadító harcai nyomán, ahogy a Dél-Alföldön, úgy itt is elnéptelenedtek az új települések, lakóik királyi területre, illetve a nagyobb városokba húzódtak vissza.

Irodalom:

- Borovszky-Sziklay: Magyarország vármegyéi és városai, Nyitra vármegye; Budapest, 1898.
 Borovszky-Sziklay: Magyarország vármegyéi és városai, Hont vármegye; Budapest, 1898
 Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai, Nógrád vármegye; Budapest, 1898.
 Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai, Bars vármegye; Budapest, 1903.
 Cambel, Sámuel: *Dejiny Slovenska*, II.köt. /1526-1848/, Vydavateľstvo Veda; Bratislava
 Ila Bálint: A gömöri jobbágyság a 17-18. században az úrbérrendezésig; Budapest, 1938.
 Kucerová, Kvétoslava: *Etnické zmeny na Slovensku od 16. do polovice 18. storocia / In: Historicky casopis*, 31.ročník, 1983. c.4.
 Pach Zsigmond Pál: Magyarország története 1526-1686., 3/2. kötet, Akadémiai Kiadó; Budapest, 1985.
 Takáts-Eckhardt-Szekfű: A budai basák magyar nyelvű levelezése, I. kötet; Budapest, 1515.
 Tibensky, Ján: *Slovensko, Dejiny. Obzor*; Bratislava, 1978.

Szlovákok Nógrád megyében

A nagy XVIII. századi népességmozgás, a szlovákság délre vándorlása Nógrád vármegyére összpontosult. Az 1711 után kibontakozott nagyarányú, több megyére kiterjedő szökéshullám nemcsak a török időkben északra menekült magyar etnikumú lakosságot ragadta magával, hanem Nógrád megye északi, sűrűn lakott területeinek szlovákjait is. Nógrádban az újratelepülés időszakában túlnyomórészt kisbirtokok voltak. A középkorban még összefüggő főnemesi birtokok a sok felosztás és elszegényedés nyomán számtalan településen szétszórt, egy-két jobbágytelekből álló birtokokká váltak. A megyei nemesek zömének egy-egy faluban 4-8 jobbágyteleknyi birtoka volt. Náluk, illetve a szegegyebb kurialis (egytelkes) nemesek birtokain húzták

meg magukat többek között azok a szlovák családok is, amelyek néhány év múltán a Dél-Alföldre szöktek tovább. A kizárólag kuriális nemesek által lakott, illetve azok telkeiből álló kuriális falvakban a fenti telkek adómentesek voltak, vagyis állami és a megyei adót nem kellett fizetni az odatelepedő jobbágnak sem. Ezt azonban ellensúlyozta az a tény, hogy annál több szolgáltatással, robottal tartozott a telek birtokosának. Talán a kor ellentmondásos jogi, társadalmi és politikai viszonyaira vezethető vissza, hogy mégis sokan rejtőztek el a földesúr, a vármegye elől Nógrád megye olyan kuriális településein, mint amilyen Vanyarc, illetve Bágyon volt. Nógrád vármegye 1715-ös összeírásakor a 141 megemléített helyből 15 volt a kuriális települések száma. A Balassagyarmat és Salgótarján vonalától délre húzódó területen szinte egybefüggő szlovák-sziget keletkezett a XVIII. század folyamán.

Az 1700 körül települt Bágyont kezdetben csak 8 jobbágycsalád lakta, akik csak a határ felét kapták meg, a többi nemesi birtok maradt. Az adót fizető lakosság száma 1724-beri 20 család, 1728-ban 16, 1734-ben 39, 1746-ban pedig 18 család volt. A „felerészben” betelepített falu 1734-re túlnépesedett, ezt követően indult el a lakók egy része a Dél-Alföld felé. Vanyarcot, több felvidéki faluhoz hasonlóan, részben kisnemesek lakták, akik földjükre telepéseket hívtak, rendszerint északabbról. Vanyarc 1770-es és Tótkomlós 1769-es urbáriális összeírása és a kérdőpontokra adott válaszok egybevetése nyomán a továbbvándorlás újabb okaira derült fény. Az egyik visszatérő ok a földszűke volt, amely a földnélküli zsellérek magas arányszámából mérhető le. Az 1721-ben alig ötven újratelepült faluban arányuk 53,4%-os, Tótkomlóson viszont ugyanekkor 31,5%-os volt. További szökésre ösztönző ok lehetett, hogy a tótkomlóiak szerződése kedvezőbb feltételekről árulkodik, mint a vanyarciaké. Legszembetűnőbb különbségre a kilencedik kérdőpontra adott válaszok egybevetése nyomán következtethetünk, amely szerint a vanyarciak örökös jobbágnak, a komlóiak árendásnak, azaz szerződött jobbágnak vallották magukat. A két faluban a jobbágy-földesúr viszony milyenségében volt a meghatározó különbség, amely jól tükröződik az említett forrásanyagban.

Vanyarcnak, mint kuriális településnek sok birtokosa révén a jobbágyföld nagysága szigorúan megszábotott volt, míg a jobbágykötelezettség mértéke, nagysága, a robot-pénz-ajándék (naturália) aránya nem. Tótkomlós egy nagyobb birtoktest részeként a Pesten lakó Rudnyánszky családe volt. Itt a jobbágyföld nagyságát a rendelkezésre álló igásállatok száma határozta meg, ahogy azt a válaszban megfogalmazták a komlóiak: „Házhelyekre nincsen elosztva a határ, hanem eleitül fogva a szántóföldek kinek kinek tehetségéhez képest amint kiteltek...” Magukat bérelték a komlóiak, vagyis a kötelezettségek zömét évi egy összegben váltották meg.

A kisnemesekkel szemben a Felvidék déli részének nagybirtokosai, hogy birtokaikra jobbágyokat ültessenek, és ott megtartsák; több évi adómentességet biztosítottak számukra. Az ennek letelte utáni időkre is kedvezményt – további földesúri adókedvezményt

– ígértek. Nógrád megyében az elnéptelenedett falvakat és mezővárosokat már a XVII. század második felétől kezdődően szervezett formában kezdték újratelepíteni. Nógrád megyei birtokaikra a *Koháryak* is az északibb megyékben fekvő birtokaikról hoztak szlovák jobbágyokat, de más földesurak is telepítettek, így például a *Balassák*, a *Záborszkyak*, a *Prónayak* és mások. A telepítések az esetek nagy többségében együtt jártak a jobbágyok szökésével is, amelynek következményeként az újratelepülő falvak hamar elnépesedtek, és lakóik újabb földterületet kértek földesuruktól. A korabeli földesúri telepítő politikáról árulkodik *Baitay* István jószágkormányzónak *Koháry* Istvánhoz írott levele: „...az Bánki és Isaszegi Totók már két ízben nálam lévén, az Bánkiak keszegei pusztát kéri, s mégis ígértek esztendőnként száz Rhenes forintokat... hiszem üdövel mihelt megtelepednének, adójokat felfeb lehetne venni, csak hagi mostanság edgy kis mézes madczagot kellene nékiek nyútanii”. A szökevények, az új telepések a kedvezmények ellenére vonakodva fogtak a föld feltöréséhez, amint azt ugyanez a jószágkormányzó panasolja el Kohárynak írt levelében: „Most recenter Csábrágból le gyüvén érttem, hogy az fel küldött jobbágyok közül egi sem szántót oda fel, mindgiárt hivatém eöket, keményen meg parancsoltam, hogy mennyének vissza, s fenegetem is, de azok bizony azzal semmit sem gondolnak...” A szökevény jobbágyok főleg olyan nagykiterjedésű birtokokról kerekedtek fel, mint amilyen a több megyényi Koháry-birtok volt, ahol egyre intenzívebbé vált a majorsági gazdálkodás, a jobbágyok ingyen munkaerejével, robotjával. Ennek is köszönhetően nagy számban hagyták oda földjeiket Koháry Gömör megyei (balogi uradalom) jobbágyai, és kerestek maguknak új hazát délen, többek között Nógrád megyében. Koháry jószágkormányzója felismerte azt, hogy a szökdő jobbágyok ismételt röghöz köte-se nem célravezető megoldás hosszú távon, hanem „... csak megh kellene vagy az mostani Urokat, vagy magokat a' profugusokat [szökevényeket], mindeniket külön-külön pro qualitate personarum et bonorum eorundem [személyük és birtokuk, jószáguk minősége szerint] alkudni, mert ha reducalljuk [visszahozzuk] iz azok soha jök és állandó jobbágyok nem lesznek...” A XVIII. század első felének szakadatlan jobbágyvándorlását gyakran az adóterhek elviselhetetlen mértéke is kiváltotta. A földesúr által felkínált kedvezmények ellenére gyakran a vármegye által meg nem adott vagy hamar lejáró adókedvezmény nyomán került veszélybe az újratelepült falu léte.

A Nógrád megyéből elvándorlókat a megye vezetősege 1720-ban és 1723-ban összeíratta. A szökevény családokból, családfőkből legtöbb (307) Pest megyébe szökött. A szökevények számát tekintve második helyen a Jászkun kerület állt 192 családdal. A harmadik helyen Heves és Külső-Szolnok megyét találjuk. Ide 126 családfő szökött. Főleg Nógrád megye déli részének magyar lakóiról van szó. Békés megyébe az 1720-as összeírás szerint 72 Nógrád megyei család érkezett. Három településen, Gyulán (10 család), Gyomán (8 család), Békés-Csabán (54 család) telepedett le. Az említett összeírás, valamint más járasonkénti szökött jobbágy-összeírások adatai alapján több mint 5000-

re tehető azon családok száma, akik 1720-ig Nógrád megyéből elszöktek. A legtöbben a majorsági gazdálkodásra építő birtokokról, a Koháry-uradalom, az esztergomi érsekség, valamint a váci püspökség falvaiból szöktek el.

Irodalom:

- Belitzky János: Nógrád megye története, I. kötet 896-1849.
Horváth, Pavel: Poddany l'ud na Slovensku v prvej polovici XVIII. storočia, SAV, Bratislava, 1963., 39.p.
Horváth, Pavel: Úteky poddanych z Oravy v prvej polovici 18. storočia / In: Historicky casopis, 3. c., 1555., 192.p.
OL, Archivum Regnicolare Conscriptioes, Lad. EE. No.2-4., Hont megye 1720. évi összeírása.
OL, N 79 - Árva megye 1720-as összeírása: 13. Lad.EE. No.1.
Schneider Miklós: A török után. Az 1715. évi országos összeírás adatai a mai Nógrád megye községeiről. Salgótarján, 1973.
Sirácky, Ján a kolektív: Slováci vo svete, I.zv., Matica Slovenská, Martin, 1980.
Soba, Bytca, Oravska zupa, Oravsky komposesorát, Fasc. 73., No. 1.
Zólyomi József: Slováci v Novohradskej zupe / In: Národopis Slovákov v Maársku, Tankönyvkiadó, Budapest, 1979.

Szlovákok Pest megyében

Az első felvidéki telepések már a XVII. század végén felbukkantak Pest megyében. A szlovák jobbágyok szökését a megyében birtokos földesurak telepítő tevékenysége „gerjesztette”. Szlovákokat telepített 1691 táján Apostagon és Dunaegyházán a Paksy család, 1695-ben Rátóton a Wattay család, valamint 1699-ben Cinkotán a Beniczky család. Cinkotára Buloviny Sámuel impopulátor (betelepítést szervező) közreműködésével Beniczky László telepített Zólyom és Hont megyei jobbágyai közül még a Rákóczi-szabadságharc előtt. A kuruc-labanc háború azonban megakasztotta az újranepekedési folyamatot, „interveniálván (közbeszólván) a' Háború, ide s tova meghént ell szellettek vala és békességhebb ödöt várván az visszaszállásra.” A szétfutott szlovák jobbágyok egy része beállt Rákóczi kurucjai közé.

1711 után a bevándorlás Pest vármegyébe újból nagyobb lendületet vett: az 1715-ben készült összeírás tanúsága szerint a megye északi, Váci járásában találunk szép számmal a szomszédos Nógrád megyéből érkezett telepeket (280 családot), akik a török elleni felszabadító harcok múltával előbb Hont, Nyitra és Zólyom megyékbe húzódtak, majd 1711 után választották Pest megyét otthonukul. Beniczky Lászlót is újból megkeresték Zólyom megyei jobbágyai Micsinyén, hogy a Cinkotán leendő letelepedhetés feltételeiről tárgyaljanak. A megkötött szerződés feltételeiről maga a gróf így számolt be: „...megengettetett nékiek, hogy épüllyenek és szabadságban legyenek négy esztendeigh, azon esztendőben való [t.i. 1712.] Sz. [szent] György napjátul számlálván 171 óik esztendőben esendő Sz. [szent] György napjáig inc-lusive [bezárólag], De azomban ez alatt az négy eszten-

dő alatt is első esztendőben egy papiont, két karmaz[s]int, két oka [1 oka = 1,27 kg] Ri[z]skását és két font [kb. 1 kg] Borsot. Az következő három esztendőben pedig annuatim pro Rhenen.fl. 50 [évente 50 rénesi, vagy rajnai forintot], egy egy papiont, egy egy pár karmaz[s]int, s két két oka Ri[z]skását, és két két font Borsot tartoznak arrúl adott Reversalisok [nyilatkozatuk] szerént fizetni: Ezen esztendők eltelése után pedig úgy mint más a' táján lakozó szegénység, eők is tagtozni foghnak szolgálni és adózni.” Az új telepések jó része azonban nem tudott az új helyen gyökeret eresztetni. Ennek több oka volt. Így például Cinkotán Beniczky gróf jószágkormányzója javallatára korlátozta a betelepíthető jobbágytelkek számát, hogy a helyi majorságra csorbíthatatlanul megmaradhasson. A meghatározott 32 egésztelkes jobbágycsaládnál azonban jóval több igyekezett Cinkotán is letelepedni. A korabeli dokumentumokból kiderül, hogy a telepített jobbágy után gyakran szökök az „otthon maradt” rokona, földije is. A hamar szűkké lett határ számos további konfliktus és feszültség forrása lett. A cinkotaiaknak meg kellett védeniük kis földesekjüket a szomszéd földesúr hatalmaskodásával szemben. A viszály annyira kiéleződött, hogy a cinkotaiakban a továbbvándorlás gondolata is felmerült. A „magukat meg gondoló” jobbágyok szabadon vándorolhattak ki és be Pest megyébe egészen 1734-ig, amikor is mozgásuk szabályozására rendeletet hoztak. Az ezen időszakban bevándorolt nagyszámú szlovák szökevénynek maga a megye „segített” elrejtőzni, új életet kezdeni akkor, amikor nem volt hajlandó Hont megyével együttműködni szökött jobbágyaik felkutatásában és visszavételében. Talán a megyének ez a szökevényekkel vállalt „cinkossága” lehetett oka annak, hogy Pest megyébe Árvától Nógrádig olyan nagy számban szökdöstek a jobbágyok. Előbbi megyéből egy 1728-ban készült összeírás szerint 248 család szökött el Pest vármegyébe mintegy másfél-két évtized leforgása alatt. A szomszédos Nógrádból 1723-ig 428 család költözött át ebbe a vármegyébe. Az összefüggő szlovák települések Pest megyében a XVIII. században Csóváron, Acsán, Püspökhatvanon át kelet felé Galgagyörkön, Väckisújfalun, Vácbottyánon, Zsidón (ma Vácegres), Domonyon és Aszódon, illetve nyugat felé Vácdukán, Vácrátóton, Csornádon és Sződön húzódtak keresztül. A század második felére két nagy összefüggő szlovák-sziget alakult ki Pest megyében. A kisebb a Duna jobb partján húzódtott. Ide tartozott: Piliscsaba, Pilisszántó, Pilisszentkereszt és Pilisszentlászló. A nagyobb, az ún. Kerepesi-sziget Kerepestől Albertirsáig terült el és olyan településeket foglalt magába, mint Kerepes, Csömör, Kistarcsa, Nagytarcsa, Isaszeg, Cinkota, Rákoskeresztúr, Ecsér, Maglód, Tápiósáp, Mende, Péteri, Bénye, Pilis, Alberti, Irsa, Sári és Ujhartyán, de délebbre is laktak szlovák telepések: Kiskőrösön, Miskén és Dunaegyházán.

Irodalom:

- Borosy-Szabó: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1712-1740. n. kötet
Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, I. kötet

Kosáry Domokos: Pest megye a kuruckorban / In.:
Tanulmányok Pest megye múltjából, I. kötet. Budapest,
1965.

Petróci Sándor: Pest megye újjátelepülése 1711-1760. / In.:
Tanulmányok Pest megye múltjából, I. kötet. Budapest,
1965.

Szlovákok Heves megyében

Alig ült el az ország déli részén a fegyverek zaja, a török kiűzését követően Gömör vármegye egy 1696. június 5-én kelt levélben fogalmazza meg udvarias hangú, de határozott kérését Heves vármegyének odaszökött jobbágyságai visszaadását kérve. Odaszöktek a gömői jobbágyságok letelepedési szándékkal ahová az 1740-es, 1750-es években dolgozni jártak (az akkor török kezén lévő Alföld északi pereme). Az említett levélhez csatolt szökött jobbágylista tanúsága szerint a Gömör megye 12 falujából elszökött 37 jobbágy részben Heves megye, részben a Jászkun kerület településeinek keresett menedéket. Ugyanebben az évben érkeztek északabbról, Zólyom vármegyéből is új telepések Hevesbe. A török ellen vívott felszabadító háborúk a XVII. század utolsó évtizedében, majd a Rákóczi-szabadságharc alatt hadszínterré vált vármegye főként 1711 után fogadta be tömegével az új telepések rajait. Az elnéptelenedett falvakat a Nyáry-örökös *Bossányiak*, valamint a többi birtokos (pl. *Enczinger*, *Orczy*) részben felvidéki birtokaikról telepítették be saját jobbágyaikat, de betelepítésszervezőik segítségével csalogattak oda más földesuraktól is jobbágyokat. A telepítettek mellé gyakorta települtek hazulról elszökött rokonok, falubeliek is. A letelepedett szlovákok nem váltak egy csapásra földművelő telkes jobbágygá, ami több okra vezethető vissza. A szökevények nagy része szegény, nem rendelkezik a föld megműveléséhez szükséges igásállatokkal. Magából a szökés körülményeiből fakadóan sem vihetett magával mást, mint csak a legszükségesebbet, így cselédként, zselléreként kellett előteremtenie a pénzt az önálló gazdálkodáshoz, amihez jó néhány évnek kellett eltelnie. Ugyanakkor az eltelt százötven év alatt túlélési reflexként kialakult a felvidéki szlovákságban, hogy a fosztogató katonaság (legyen az török, magyar vagy német), a mind többet követelő vármegye és saját földesuruk adószedői elől csak úgy térhetnek ki, ha a földművelő telkesjobbágyi létforma helyett a mozgékonyabb pásztorkodó, erdőt irtó, portékával házaló, idénymunkát vállaló házatlan zsellérit „választják”. Az ideiglenes letelepedésüket, valamint a továbbvándorlásukat illetően további ösztönző tényező volt, hogy az alföldi pusztákon évről évre nagy számban igényelték munkájukat. A javarészt néptelen alföldi birtokok urai földjeiket zömében legelőként hasznosították, hogy rajta vágómarhát neveljenek, amire igen nagy kereslet volt a nyugati piacokon. E legelőkön a fűvet rendszerint felvidéki szlovák kaszással vágatták le és rakatták boglyákba, hogy aztán a szénát a mezőn telelő gulyával etessék fel. Szívesen alkalmazták őket az alföldi majorföldeken is aratás

idején, ezért nyaranta nagyszámú arató, cséplő járt le Hontból, Gömörből, Zólyomból, sokan családostul. Közülük néhányan lent ragadtak az Alföldön. A nyári aratás mellett a Heves megyei borvidék birtokosai, a *Hallerek*, *Orczyak*, *Bossányiak*, valamint a már szintén említett *Enczinger*, a gyöngyösi borvidéken telepített majorsági szőlőjük művelésére szívesen alkalmaztak szlovák zselléreket. Így került 1716 táján több Árva megyei településről 53 család Gyöngyösre, illetve közvetlen környékére az akkortájt Hevesbe szökött 133 árvai szlovák jobbágy(család) közül. Az Árva megyei szökevények egy másik csoportja Kisnánára (akkor Felső Nána) érkezett az akkori birtokos, *Enczinger* hívására. A megye területén egymástól távol fekvő Malatinából, Námesztóból, Zubrohlovából, Hladovkából és Chlebnicéről érkezett 21 szökevényből csak 12 telepedett le gazdaként, a többi továbbvándorolt. Az árvái szlovákok mellé 1721 táján a Gömör megyei *Feled*, *Nagyrőce*, *Sumjác*, illetve a Nógrád megyei *Litke* községekből érkezett még 6-7 család.

Az új telepések egyik fő megélhetési forrása az állattartás volt. A faluban lakó három állatkereskedő (1737-ben), csordáit a Békés megyei *Endrőd* határában tartotta, ami jól jelzi a Dél-Alföld és a Mátra-vidék közötti korabeli eleven kapcsolatot. Miként az is, hogy bár a két tájegység egymástól távol esik, a kishonaiak mégis a környékbeli erdőkből kitermelt fát tűzi-, illetve épületfa gyanánt értékesítették az alföldi falvakban, búzát, árpát kérve cserébe. Kisnánához hasonlóan Heves vármegye jó néhány helysége is több felvidéki térségből települt vegyes etnikumú jobbágyokkal. Így például a Kisnánával szomszédos településre, *Domoszlóra* 1696 tavaszán előbb tizenöt Zólyom megyei szlovák család költözött, utánuk pedig 1720 körül a Kishont megyei *Tiszolc*-ról, *Klenócról*, *Fűrészről*, *Orosziból*, *Lehotáról*, *Rimabányáról*, *Hacsováról* és *Kokováról* érkeztek magyar és szlovák telepések. Őket 1739-1740 között újabb tíz család követte a zólyomi *Oszebrla* és *Valaszka* faluból, valamint egy-egy család az árvái *Sztratyenából*, a Gömör megyei *Rimabányáról* és *Balogfalváról*. A Kishont megyei szlovák betelepülők 1720-1723 között egy kisebb rajt bocsátottak ki magukból *Békéscsabára*. A domoszlóiak is, hasonlóan a kishonaiakhoz, igyekeztek kiaknázni a környező erdők nyújtotta lehetőségeket. A tölgyesekben bérbe adták a makkoltatás jogát, száraz fát kaptak tüzelésre, az építkezésre és szerzőmunka céljára kitermelt fa egy részét pedig a fában szegény Alföldön értékesítették, ahogy a kishonaiak is, pénzért, illetve gabonáért.

Irodalom:

- Balogh István: Tugurium-szállás-tanya / In: *Ethnographia* 1-2.sz., 1976./
Ember Győző: Az újratelepülő Békés megye első összeírásai 1715-1730., Békéscsaba, 1977.
Jankovich-Erdmann: Békéscsaba története, Békéscsaba. 1991., I. kötet
Soós Imre: Heves megye benépesülése a török hódoltság után. Eger, 1955., Heves megyei füzetek, 3.
Soós Imre: Heves megye községei 1867-ig. Eger, 1975.

Szlovákok a Duna-Tisza közén

A felvidéki szlovák telepések előőrsei már a XVII. század második felében megjelentek az Alföld északi részein, a Duna-Tisza közén. Vonzotta őket a nagy mezővárosok viszonylag védettebb helyzete, továbbá az, hogy az oszmán hatalom is szívesen vette, ha a fennhatósága alá tartozó területen gyarapodik az adózó népesség. A jövevénynek a nagyhatárú mezővárosokban lehetősége nyílt földszerzésre, meggazdagodásra. Kezdetben csak a Felvidék, illetve Észak-Magyarország déli, magyarlakta területeiről (Nyitra, Bars, Hont és Esztergom megyékből) érkeztek ide menekülők. A következő hullámot már azok a Gömörből, illetve északabbról jött szlovákok alkották, akik mint kézművesek, házaló kereskedők, illetve idénymunkások érkeztek a Duna-Tisza köze mezővárosaiba (Kecskemétre, Nagykőrösre, Ceglédre) a század fordulóján. A nyersanyagban szegény Alföldön keresett cikk volt a gömöri nyersvas, illetve az abból készült szerszámok, a szintén Gömör vármegyéből való faanyag, fából készült eszközök, használati tárgyak, valamint a Felvidékről érkező üvegáru és cserépedények. A felvidéki vásárosok mellett, náluk nagyobb számban érkeztek e településekre szlovák napszámosok, idénymunkások. A szűk határú felvidéki településekről, ahol a pásztorkodás gyakori, olykor egyedüli megélhetési mód, létforma volt, sokan telepedtek le az Alföld északi részére.

Úgyszintén kezdtek újratelepülni a Duna-Tisza közén elterülő Jászkun terület elnéptelenedett falvai. Az 1699-ben készült úgynevezett Pentz-féle összeírás lapjain gyakorta egy településen találunk Nyitrából, Nógrádból, Csanádból, Baranyából, Somogyból, Szegedről és az ország más vidékeiről érkezett telepéseket. A török alól felszabadult kerületek sok évszázados és gyakran megújított királyi és nádori privilégiumai, lakosainak a nemesekéhez hasonló kiváltságai és szabadságjogai, amelyeket *I. Lipót* 1682-ben, azután 1696. november 5-én, majd 1697. február 1-jén kelt kiváltságleveleiben erősített meg, nem csekély vonzást gyakoroltak a kerületekből korábban elmenekült nemes és szabadmenetelű rétegekre, továbbá az örökös jobbágyság terhétől szabadulni akaró felvidéki szlovák szökevényekre. Az említett 1699. évi összeírás fontos dokumentum a Jászkun kerület népességének összetételét, származási helyét illetően. Kiderül belőle, hogy 1695-ben a kerület lakosságának több mint fele idegen, jövevény volt. Itt találkozott a Felvidékről elmenekült szlovák jobbágyság a keresztény, illetve pogány hadak dúlásai elől felhúzózó dél-alföldi őslakossal. Úgy az utókor, mint a korabeli vármegyei hivatalos „keresők” számára gyakorta lehetetlen volt a szökevények, az új betelepülők származási helyét, illetve kiletét pontosan megállapítani. Azáltal, hogy a Jászkun kerületbe leköltözve gyakran előző lakóhelyük nevét kapták vagy vették fel új névként, elhomályosul eredeti származásuk. Az új jövevények, ha előző lakhelyüket gyakran nem is vallották be, de idegen (peregrinus) mivoltukat nyilvántartásba vétették, mert ez meghatározott ideig adókedvezményrel párosult. A kerület kevésbé lakott

déli-délnyugati részébe, a Kiskunságra főleg az ország déli megyéiből, míg az északi-északnyugati részébe, a Jászságba a Felvidékről érkeztek peregrinusok. Úgy a szabadmenetelű, mint az örökös jobbágyságú státusú réteg számára még a Rákóczi-szabadságharc bukása után sem vesztett vonzerejéből a Jászkun kerület, miután az a Német Lovagrend fennhatósága alá került. Mind a Lovagrend, mind a Jászkun kerület akkori főkapitánya, *báró Orczy István* támogatta a kerületbe érkező jövevényeket. Utóbbinak különös érdeke is fűződhetett az adózó népesség növeléséhez, mivel főkapitányi járandóságát kinevezési okirata a kerületek földesúri adójának hatodában határozta meg. Felvidéki birtokairól végrehajtott kisebb-nagyobb telepítési akcióival akarva-akaratlanul szökésre ösztönözte az otthon maradtakat is. A közvetlen földesúri függéstől és robottól mentes paraszti gazdálkodás a „korlátlan lehetőségek” ígéretét jelentette.

Irodalom:

- Kiss József: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- Novak László: Tradicionális kapcsolatok a Felvidék és az Alföld északi területei között. / In: Tisicum, A Jászkun-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, VIII. köt., Szolnok, 1993.

Szlovák telepések a Dunántúlon

Esztergom megyében a Duna jobb partján elterülő szlovák-sziget a Pest megyeinek északi irányú folytatása. Ide tartoznak Piliscsév, Kesztlőc, Mogyorósbánya, Sárísáp és Dág nevű települések. Az itt letelepedő szlovákok nyelvjárásukban, nyelvükben leginkább a Nyitra megyeiekkel mutatnak rokonságot. A szlovák telepések már a török kiűzését követően megjelentek a megyében.

A XVIII. századi Komárom vármegyében már jelentős számú szlovák települést találhatunk. A legrégebbi szlovákok által újratelepült község a megyében az 1701-ben újjászületett Oroszlány volt. Első lakói Nyitra, Pozsony, illetve Trencsén megyéből érkezett evangélikus szlovákok voltak. Ezeket túl további szlovák települések voltak Bánhida, Vértesszőlős, Tardos, Szák, Bókod, Szend és Tóváros. Veszprém megyében (Súr, Bakonycsérnye, Szapár, Jásd, Bársonyos, Lókút, Öskü, Olaszfalu, Nagyesztergár) találunk szlovákokat.

A szlovákok Fejér megyébe is eljutottak. A Pest megyei szlovák-sziget folytatásaként találjuk ott őket Sós-kúton, Tárnokon, Tordason, Ráckeresztúron, Martonvásáron, Pázmádon és Gánton. Sós-kútra a vegyes horvát, magyar és német lakosság 1720 után Esztergom és Komárom vármegyéből érkezett szlovák telepésekkel bővült. Tárnokra *Illésházy gróf* telepített ugyanekkor Trencsén megyei szlovákokat. Tordast 1713-ban Nyitra megyéből érkezett, nagyrészt szlovák telepések telepítették újra. Martonvásárra 1763-ban érkeztek Pozsony, Nyitra, Hont és Fejér megyei szlovák és magyar

honfoglalók. Ráckeresztúrt már sóskútiak és tárnokiak telepítették újra. Szintén találkozunk szlovák telepe-
sekkel a Tolna megyei Mőzsön és a Somogy megyei
Torvajon és Tabon.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei szlovák betelepülés

A mai Magyarország északkeleti részén a szlovákok nagy számban telepedtek le elsősorban a Sajó, a Hernád és a Bodrog völgyében. Amíg a betelepülés első szakaszában, rögtön a török kiűzését követően, szinte kizárólag csak mezőgazdasággal foglalkozó lakosságot találunk itt, addig a későbbiek során mesteremberek, kézművesek is érkeznek ide. A szlovák települések közé soroljuk Alsóregmecet, Füzért, Füzérkomlót, Forrót, Kékedet, Kishutát, Nagyhuta-Óhutát, Vágáshutát, Komlós-kát, Rudabányácskát, Bükkszentkeresztet, Bükkszentlászlót, Répáshutát, Ómassát és Hollóházát. Alsóregmecet a XVIII. század második felében említik meg először szlovákok lakta településként. Füzérre már a XIX. század folyamán érkeztek szlovákok. Kishuta, Nagyhuta-Óhuta, Vágáshuta a XVIII. század végén, a XIX. század elején települt Árvából felkerekedett telepésekkel, akikhez később Kelet-Szlovákiából érkeztek újabbak. Mindhárom település Károlyi füzéri uradalmához tartozott. *Károlyi* Antal 1763-ban a birtokos *Rolly* Józsefnek adta zálogba, aki a nagy mennyiségű, helyben kitermelhető fára építve üveghutát létesített és szlovák erdőmunkásokat telepített itt le.

Komlós-kára a korabeli dokumentumok tanúsága szerint Sáros megyéből érkeztek szlovákok. A Diósgyőrtől mintegy 5 km-re fekvő Hámorba Szepes megye déli bányavidékéről jöttek szlovák lakói. Bükkszentkeresztre a XVIII. század második felében érkeztek Morvából és Zólyom környékéről szlovákok. A világtól sokáig szinte elzárt településen egyedüli megélhetési forrásuk sokáig a mész-, illetve a szénégetés, valamint a primitív szinten megrekedt vasércbányászat és kohászat volt. Miskolc környékén éltek még szlovákok Szirmabesenyőn, Sajópálfalván, Sajóbesenyőn, Görömbölyön és Muronyban. Ezekbe a falvakba Sáros megyéből érkeztek telepések a XVIII. század első felében.

Békés megye újjátelepülése

A török kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc után egész Békés vármegye üresen, romokban hevert. A hajdani települések lakói szétfutottak a jövő-menő katonaság sanyargatásai elől, hogy a legközelebbi nagyobb lakott helyen, Duna-Tisza közén, Jászkun kerületben, Erdélyben vagy messze északon keressenek menedéket. A Magyar Tudományos Akadémia gondozásában, 1980-ban megjelent „A magyar tanyarendszer múltja” című tanulmánykötetben *Rácz* István által közölt kimutatás szerint Békés, Csanád és Csongrád megyében a XVI. században meglévő 188 településből 1720-ra már csak 23 maradt lakott. A szertefutott lakosság csak a szat-

mári békét követően kezdett régi lakóhelyére vissza-települni. Legkorábban a megye szélén létezett települések születtek újjá, amelyek hajdani lakói a környék természet adta védelmet nyújtó nádasaiban, erdeiben vészték át a hadak vonulását. A Dél-Alföld mocsaras, erdős részein lappangott egy ma még ismeretlen számú túlélő népesség, amely a harcok elültével visszahúzódott egykori lakóhelyére. Alkalmazkodva a háborús körülményekhez, fő megélhetési forrásuk az állattenyésztés volt. Ők egyfajta bérleti viszonyban álltak a terület úgy a török, mint a messze északon élő magyar urával, amennyiben évente egy összegben fizették adójukat.

Mintegy a XVIII. századi délre vándorlás előképeként, még a török kor utolsó évtizedeiben megjelennek az Alföldön a Felvidékről jött idénymunkások. Egy sajátos kapcsolat jött létre a két tájegység között. Míg Szabolcs vármegye 1676-ban azzal a kéréssel fordul az egri pasához, hogy engedje a gömöri jobbágyokat hozzájuk aratni, addig Gömör megye ugyanattól a pasától azt kéri, hogy a gömöri szegénység az Alföldön szerezhesse be az élelmét, mert éhínség fenyeget. Ez az Alföldre járás a század első évtizedeire már gyakorlattá válhatott. Ezek előre bocsátásával még beszéde-sebbé válnak azok a helynévből képzett családnevek, amelyek Békés vármegye 1720. évi összeírásának lapjain bukkannak fel. Ha nem is teljes, de mindenképpen színes képet nyújtanak számunkra az összeírásban szereplő települések lakóinak származási helyét illetően. Az összeírásból megtudhatjuk, hogy néhány megyei túlélő család mellett a környékről (Erdély, Bihar, Szabolcs, Szatmár, Csanád, Csongrád, Heves és Külső-Szolnok megye), illetve az egészen távoli megyékből (Abaúj, Gömör, Nógrád, Komárom) érkezett jövevény is található volt már ekkor Békésben.

A török alól felszabadult Békés megye birtokosa, 1695-1720 között, a Kincstár volt. A háború nyomán javarészt gazdátlanra vált birtokokat Szeged székhellyel egy megbízott, kamarai prefektus kormányozta. A földeket idegen, többnyire délszláv, illetve örmény állatkereskedők, tőzsérek bérelték. Ezekben a zömében legelőnek használt – területeken nagyszámú állatot, főleg vágómarhát tartottak. Ebben az időszakban bukkant fel a megyében az örmény származású *Karácsony család* is, amely a XVIII. század hosszú évtizedein át volt bérelő a békésszentandrászi uradalomban. A lassan újranevesedő Békés vármegye három birtokot foglalt magában: a kétegyházit, a gyulait és a békésszentandrásit. Témánk szempontjából ez utóbbi kettő XVIII. századi története fontos.

A gyulai uradalom, amely a legnagyobb volt a megyében, 1719 után kezdett el formálódni, miután az évben *Harruckern* János György szolgálatait elismerendő, illetve a neki való tartozás fejében Békés megyei birtokokat kért az uralkodótól. Ezeket 1720-ban kapta meg zálogbirtokként, majd miután honfiúsították, így már jogot formálhatott a korábban zálogban bírt föld tulajdonjogára. 1723. augusztus 10-én *Harruckern* János Györgyöt beiktatták a gyulai uradalomba, amely végleges kiterjedését csak a másodszeri beiktatással,

1736-ban érte el. A békésszentandrási uradalom török utáni története visszanyúlik az 1560-as évre, amikor a pakosi *Paksy* család volt egy ekkor kelt adománylevél biznysága szerinti birtokosa az uradalomnak. Amikor a Paksy család a XVII. század közepén férfiágon kihalt, a nagy kiterjedésű birtokok a leányági örökösökre szálltak, így a Békés megyei birtoktest a Komlós, Szentetornya, Ötvenablak, Csabacsüd, Békésszentandrás Daróczy Zsigmond és Paksy Anna unokájára, Daróczy István leányára, *Daróczy* Katalinra szállott. Az öröklés azonban nem ment simán. A Paksyak kihalása nyomán „gazdátlaná” vált békésszentandrási uradalomra, ahogy az egész felszabadított Békés vármegyére, a Kincstár tette rá a kezét. Daróczy Katalinnak dokumentumokkal kellett bizonyítania és pénzzel megváltania birtokjogát. Amennyiben nem báró Száraz György királyi személynök a férje, Harruckern János György talán ezt az uradalmat is megszerzi magának. Így azonban báró Száraz György fizette le a békésszentandrási uradalomnak megfelelő részt a Kincstárnak, s ekként Harruckern megelőzve 1719-ben ez uradalomra adománylevelet kapott.

A Dél-Alföldre érkező szlovák telepések származási helyét, itteni honalapításának idejét keresve a kutató szinte megoldhatatlan feladat előtt áll, hiszen az esetek nagy többségében szökevényekről van szó, akik elrejtőztek a vármegyében, illetve hajdani földesuruk elől, és létezésükről csak néhány töredékes adóösszeírás, anyakönyvi bejegyzés tudósít. Egyedüli célravezető módszernek a rekonstrukció látszik az előkerült konkrét szökési eseteket demonstráló vizsgálati jegyzőkönyv, illetve a szökéseket rögzítő nagy megyei, valamint uradalmi összeírások, a különféle adóösszeírások egybevetése alapján. A régebbi és az újabb történeti munkák alapján bizton állíthatjuk, hogy a szlovákok már a harcok elültével felbukkantak a Dél-Alföldön. Így 1715-ben a szomszédos Bihar, illetve Csongrád megyében is megtaláljuk már őket.

Békés megyében legkorábban az írott források lapja in 1717-től követhetjük nyomon a szlovák telepések útját, sorsát. Az említett összeírás az adófizető, telekre ült jobbágyok nevét tartalmazza csupán, a letelepedéstől, telekre „üléstől” vonakodók neve és száma ismeretlen maradt. A dél-alföldi szlovák telepések előfutárai voltak azok a már korábban említett pásztorok, kaszás, szénagyűjtő zsellérek, béresek, akik már a török kor utolsó évtizedeiben fel-felbukkantak az Alföldön, hogy mai szóval élve szezonmunkával keressék meg kenyerüket, ily módon egészítve ki felvidéki otthonuk töredéktelkének jövedelmét. Az első szlovák telepések húzódoztak a „telekre üléstől”, az örökös jobbágyi státus felvállalásától, hiszen éppen az elől menekültek el több megyét is maguk mögött hagyva. Az 1695-öt követő másfél évtizednyi kamarai korszak egyfajta átmeneti állapotot eredményezett a jobbágy-földesúri viszony vonatkozásában a Dél-Alföldön. A szlovák jövevények nagy része, nem rendelkezvén igavonó erővel, csak két keze munkáját ajánlhatta fel földesurának,

és mint pásztor, kaszás napszámos, zsellér telepedett le. Arra vigyáztak, hogy ne jobbágyportára, hanem csak a faluszéli legelőre építsék fel kunyhójukat. A „földesúr”, a Királyi Kamara ezt a hatalmas, jobbára lakatlan, elvadult területet, Békés megyét bérbe adta a már említett örmény állatkereskedő családnak. A szlovák pásztorok, kaszások, szénagyűjtő zsellérek, béresek az ő gulyáikat vigyázták, vágták a füvet és hordták boglyákba a szénát a gulya téli szálláshelye köré. Azonban azonnal továbbálltak, ha csak megsejtették az adóemelés vagy a röghöz kötés szándékát. A többi vármegyékhez hasonlóan Békés vármegye is kénytelen volt már újraalakulásának évében, 1715. november 14-én rendeletet hozni a szökevény jobbágyokat illetően a nagyarányú elvándorlás megakadályozására. A jobbágy munkaerőnek ez a nagymérvű mozgása a földesúri osztályt is kompromisszumra kényszerítette. *Nádasdy* Lipót nádor *Rudnyánszky* Józsefhez, a békésszentandrási uradalom későbbi birtokosához írott levelében arra figyelmeztetett, hogy ha a benépesült pusztákat azonnal falvakká nyilvánítanak, az új telepéseket akkora adóterheléssel terhelnék meg, hogy ők kénytelenek lennének továbbállni.

Míg Harruckern János György már birtokba iktatása előtt, addig Száraz György csak birtokba iktatása után kezdte el újranépesíteni részben vagy egészben lakatlan birtokait, pusztáit. Talán a kor ellentmondásos politikai, gazdasági viszonyaiból, illetve a szökés tényéből fakad, hogy a Dél-Alföldön a szlovák telepések gyakran már néhány évtizeddel korábban letelepedtek az adott helységben, mint ahogy ott a városi, falusi élet, a közigazgatás megindult. Így volt ez Békésszentandráson is, amely bár csak 1740 után kezd evangélikus szlovákokkal benépesülni, de már 1716 táján ott bujkál a Nógrád megyei Alsó Esztergályból elszökött Frecska (Frcska), alias *Gubány* János. Mindkét neve után ítélve, amely gúnynévből született kisenemes, vagy legalább is a környezetében élt örökös jobbágyoktól elütő, azok közül kirívó szabados vagy taksás jobbágy lehetett.

Irodalom:

- Borovszky Samu: Egy alajbég telepítései. Adatok az Alföld 17. századi történetéhez / In: Értekezések a történelmi tudományok köréből, 1901. Budapest, MTA
- Haan Lajos: Békés vármegye hajdana. I. köt., Pest, 1870.
- Implom József: Olvasókönyv Békés megye történetéhez II., Békéscsaba, 1971.
- Karácsonyi János: Békés vármegye története. Gyula, 1896., I. kötet
- Kismarjai-Konrád Emil: Harruckern János György és telepítései. Gyula, 1935.
- Rácz István: A tanyarendszer kialakulása / In: Pölöskei-Szabad: A magyar tanyarendszer múltja, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- Wallaszky Pál: Adatok Tót-Komlós egyházának a községének történetéhez / In: A Békés vármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve, 1882/837